

3. SAJTÓTÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

Noha már jeleztük és kijelentettük, hogy a disszertáció témája nem sajtótörténet, mégis úgy gondoljuk, hogy a jelen megértéséhez szükséges egy rövid sajtótörténeti kitérőt tennünk. E kitérő célja annak az útnak a vázlatos végigjárása, amely elvezet a jelen írott sajtójához, azaz kutatási tárgyunkhoz. Ennek az útnak a különböző állomásain valószínű olyan fogalmi készleteket szedhetünk össze, amelyek segítenek az 1989 utáni romániai magyar (írott) sajtó működésének, működtetésének jobb megértésében, hiszen – többek között - megismerhetjük azt a kisebbségi ethoszt, amelyre a későbbiekben is történik majd hivatkozás. E sajtótörténeti előzmények során tehát nem is annyira a bibliográfiai adatok számbavételére koncentrálnak, hanem azokra a (korabeli) leírásokra és értelmezésekre, amelyeket a későbbiekben még felhasználhatunk.

E kitérő azonban mindenekelőtt módszertani szempontból releváns számunkra. A sajtó működését, a megjelenített tartalmakat ugyanis több tényező befolyásolja. Shoemaker és Reese korábban említett modellje szerint (ld. 1. sz. ábra) ezek a tényezők hierarchikusan egymásra épülő következő szintekre szerveződnek: egyéni (individuális) szint, a (média)rutin szintje, szervezeti szint, sajtón kívüli (extramediális) szint, ideológiai szint (Shoemaker – Reese 1991).

Míg újságíró kutatásaink elsősorban az egyéni, és részben a rutin és szervezeti szinteket érintik, e sajtótörténeti kitérő valamelyest az ideológiai, kulturális meghatározottságokhoz fog hozzájárulni. Az elmúlt évtizedek gondolkodási sémái, kulturális rutinjai jelenleg is léteznek vagy éreztetik hatásukat, és ez kisebbségi helyzetben talán még inkább így van. E tényezők elkerülése mindenképp hiányossá tenné a kisebbségi sajtó médialogikájának megértését.

3.1 Az erdélyi magyar sajtó kezdetei Trianonig

Az első világháború végét megelőző időszakok erdélyi magyar sajtójáról részletesebb leírásokat Kristóf Gyula írásaiban olvashatunk (Kristóf 1938, 1939). A korszak néhány nevesebb erdélyi lapjáról rövidebb leírásokat vagy említéseket *A magyar sajtó története* c. monográfiában is találunk²³ (Kókay – Buzinkay – Murányi 2001). Az általunk áttekinteni

²³ Mint később látni fogjuk, a kisebbségbe kerülés időszakairól ez már nem mondható el (ld. még a 28. lábjegyzetet).

kívánt időszak sajtójáról (a hetvenes évekig) – sajátos marxista hangvételű – áttekintést olvashatunk a *Korunk* 1974-es Évkönyvében (Jordáky 1974), és felsorolásszerű ismertetést a kezdetektől 1995-ig Erőss Attilától is (Erőss 1996).

Az erdélyi magyar nyelvű hírlapírás Nagyszebenben indult, 1790 áprilisában itt jelent meg az *Erdélyi Magyar Hírvivő*, amely közel állt a megjelenését támogató kormányzókhoz, ennek áttelepülésekor pedig a lap is áttette székhelyét Kolozsvárra, ahol azonban már csak néhány lapszámot ért meg. Kristóf Gyula szerint az első igazi vállalkozás 1838-ban, Brassóban történt, amikor a Gött nyomda, a már létező helyi német lap mintájára megjelentette az *Erdélyi Hírlapot*, a *Mulattató* c. irodalmi mellékletével együtt. Ezek a kísérletek azonban „vagy nem megfelelő helyen (Nagyszeben, Brassó) vagy rendkívüli időben (1849)” jelentek meg, ezért nem is élhettek sokáig, legfeljebb 2 éves fennállási időtartamot tudtak felmutatni. Csak a kiegyezés előtti években indulnak életképes kezdeményezések, amelyek közül a legsikeresebbnek a „természetes helyén”, azaz Marosvásárhelyen megjelenő *Székely Néplapot* említi (Kristóf 1939).

A kiegyezés utáni sajtóállapotokat 1913-ig Kristóf Gyula másik munkájában tekinti át, és évtizedes bontásban közli az erdélyi, illetve a magyarországi lapok számát. Ezek szerint 1867-ben Erdélyben 8 magyar hírlap vagy folyóirat volt, Magyarországon pedig 80, 1877-ben ezek a számok: 20 és 268, 1889-ben 34 és 539, 1897-ben 48 és 1100, 1907-ben 165 és 2069, 1913-ban pedig 122, illetve 1650. Az adatok értelmezése során arra a megállapításra jut, hogy a „kezdeti fejlődés” (1867–1876) és az azt követő „benső fejlődés” (1877–1886) után következő két évtized „általános magyar fejlődése” közepette Erdélyben tapasztalható „számszerű gyarapodás nem tekinthető egészségesnek”. Azaz túlságosan sok lap jelent meg, néha olyan helyeken is, ahol szerinte ez egyáltalán nem lett volna indokolt, ez pedig fölösleges energiapazarláshoz vezetett.

3.1.1 A mócsi szindróma

Rövid munkájához képest (mindössze 28 oldal az ismertetés) Kristóf Gyula kiemelt helyen tárgyalja a Kolozsvártól kb. 50 kilométerre található mezőségi Mócs (jelenleg Mociu) esetét. A mintegy 2200 lelket számláló község, amelyet a vasút is elkerül, és ahol nyomda sincs, 1907-ben két hírlappal is büszkélkedhetett. Kissé ironikusan megjegyzi, hogy ellentétben az

Amerikába szakadt angollal, aki egyszer utat és postát, majd pedig lapot csinál, a mócsi magyar egyből újságot hoz létre. E jelenséget betegesnek gondolja,²⁴ és két fő tényezővel magyarázza.

Az első ok szerinte az, hogy e lapok tulajdonosai ügyvédek, akik az újságot klientúra építésre használják. A jobbára nem is helybeli hírlaptulajdonos ügyvéd elsősorban önmagát reklámozza, és nemzetiségi vidéken (azaz olyan helyeken, ahol a magyarok nincsenek többségben) a „magyar szó őrének” is kikiálthatja magát, de elsősorban pusztán önös érdekei vezérlik. A lapalapítás azért is vonzó volt, mert a korabeli jogi szabályozás szerint az újságíró vasúti szabadjegyet is igényelhetett, amivel az ügyvéd tulajdonos élt is. Ha netán helyi erővel nem tudta megoldani a lapcsinálást – ami gyakran a hírek ollózásából állt,²⁵ amelyeket egy-két helyi információval még megtöltöttek –, akkor Budapestről hivatásos újságírót rendelt, aki ugyan nem volt részese a helyi hatalmi politikai harcoknak, de megírta, amit kértek tőle, sőt egy kis lendületességet is belevitt a helyi sajtóba.

A másik fő ok tehát az országos politika lokális lecsapódása volt. A nagypolitika helyi szinten gyakran sokkal élesebb konfliktusokat eredményezett, mint a személytelen nagyváros: „Nyilvánvaló, hogy csak a kiélesedett pártszempont és a nem mindig önzetlen egyéni cél érteti meg az erdélyi hírlapirodalom decentralizációját, le egészen Marosillye kisközségig, melynek még 1910-ben is csak 1440 lakója volt s ebből magyar alig több mint kétszáz”,²⁶ és amelynek mégis volt saját lapja – tegyük hozzá.

A vidéki hírlapírás a fentiekben említett eseteit nevezzük egyszerűen a *mócsi szindróma* párlatainak.²⁷ A helyi hatalmi harcokban való részvétel, az országos politika lokális

²⁴ Ellentétben az olyan helyi kezdeményezésekkel, amelyek ténylegesen a köz érdekét szolgálják: helyi szaklapokról (ma azt mondanánk: réteglapokról) van szó, mint például a mezőgazdasággal foglalkozó lapok, de (Nagyernyében) találunk alkoholelleses újságot is.

²⁵ Érdekességképpen Kristóf ezt írja ennek kapcsán: „Magam tudok esetet, hogy egyik vidéki lap visszaollózta egyik laptársa hasábjából az eredetileg maga közölte helyi hírt – két hét múlva.” (Kristóf 1938:16.)

²⁶ Kristóf 1938:20.

²⁷ A vidéki sajtó elterjedtsége és színvonala azonban nem csak az utókor számára jelentettek megválaszolható kérdéseket, hanem a korabelieknek is. A 20. század eleji szociológia elterjedése nyomán egy korabeli újságíró is értelmezési kísérletet tett: „a vidéki sajtó problémájának megismerésénél sem szabad csak egyes egyénekből, speciális jelenségekből kiindulnunk, hanem először is az olvasóközönséget, annak gazdasági, szellemi viszonyait, kulturális szükségleteit kell szemügyre vennünk”. (Turnowszky 1913). Szerinte a „vidéki sajtó igen alacsony nívón áll”, amelynek egyik fő oka az ellene tanúsított előítéletek: „az előítélet a vidéki sajtóval szemben szintén hozzájárul annak gyengeségéhez”. Ezen kívül még két fő okot említ meg: 1. a főváros vonzása, amelynek következtében Budapest a vidék szellemi életének nagy részét felszívja; 2. a vidék (kisváros) informális jellege: az országos érdekű események mögött itt ugyanis mindig valamilyen személyi érdek áll, amelynek következtében egy vidéki potentát szerint a sajtó mindig csak a szükséges rossz lesz.

megmutatkozása, a magába zárkozó lokális konkurencia kialakítása olyan vonatkozások, amelyekkel a jelenben is találkozunk, és amelyekről a főszerkesztőkkel folytatott interjúk elemzése kapcsán közelebbi képet is kaphatunk.

3.2 *Trianon után: a kisebbségbe kerülés sajtója (22 év)*

Romániai magyar kisebbségi sajtóról gyakorlatilag csak az első világháborút követő időszakról beszélhetünk. A két világháború közötti erdélyi magyar sajtó mindmáig legátfogóbb képét Monoki István bibliográfiája nyújtja (Monoki 1941), ám rövidebb ismertetéseket György Lajos munkáiban is találunk²⁸ (György 1926a, 1926b).

György Lajos professzor adatai szerint 1919-ben 330 magyar nyelvű hírlap, folyóirat és egyéb időszak kiadvány volt Erdélyben, ebből 87 örökségnek tekinthető (azaz létezett a monarchia idejében is), 243 pedig új alapítású. A lapok azonban e korszakban sem voltak hosszú életűek, hiszen 1923. december 31-ig mindebből 104 megszűnt. A mennyiségi fejlődés és minőségi egyenetlenség gondolata itt is felbukkan, de a szerző szerint összességében „az erdélyi magyar sajtó kielégítő képet nyújt”, hiszen „a kisebbségi helyzet, ha nem is egyforma öntudatossággal szabja meg valamennyi sajtóterméknek a programját,²⁹ de mindenesetre féken tartja a szélsőségek felé való hajlandóságot”.³⁰

A kolozsvári egyetemi könyvtár egykori igazgatója 1941-ben teszi közzé az 1919–1940-es időszak egészére vonatkozó sajtóbibliográfiáját. A kötet *Bevezetésében* a szerző összesítő táblázatokat közöl, amelyből megtudhatjuk, hogy 1919-ben 108 időszak kiadvány volt Erdélynek,³¹ ebből pedig 21 napilap volt, és ezek a számok 1940-re 186-ra, illetve 33-ra változtak. A korszak – a címek számát tekintve – legtermékenyebb időszaka 1930 és 1936-ra tehető, akkor az időszak kiadványok száma folyamatosan 300 fölött mozgott. 1938-ra azonban már csökkenést tapasztalhatunk, amelyet az akkor életbe lépett szigorú sajtótörvény

²⁸ Az előbbieken említett sajtótörténeti munka az egész 1918 utáni kisebbségi magyar sajtóra mintegy másfél oldalt szán. Ebből két bekezdés foglalkozik az erdélyivel, amelyben a költő, szerkesztő Reményik Sándor nevét Reményik Zsigmondként tüntetik fel. (Kókay – Buzinkay – Murányi 2001: 218.)

²⁹ „programmját” – így szerepel az eredetiben.

³⁰ György 1926b: 224.

³¹ E számok részben eltérnek az előbb említett György-féle adatokkal, illetve – a szerző bevallása szerint – a román akadémia éves jelentéseiben szereplő adatoktól is: „Ennek magyarázata abban rejlik, hogy ott mindama időszakonként megjelenő sajtótermékeket is „periodica”-nak tekintették, amelyek évenként egyszer jelentek meg, mint pl. naptárak, iskolai értesítők stb.” (Monoki 1941, IV-V. oldalak közötti I. táblázat lábjegyzete)

előírásainak tudhatunk be (amely elsősorban a politikai sajtó megjelentetése vonatkozásában komoly terheket, feltételeket írt elő).

Az adatok település szerinti bontásából továbbá az is kiderül, hogy a 69 helység közül a legtöbb kiadvány Kolozsvárt jelent meg (457 cím), ezt pedig Temesvár (214), Nagyvárad (147), Arad (126), Marosvásárhely (93), Szatmárnémeti (84) követi. Ez az adatsor két szempontból érdekes számunkra: egyrészt azért, mert e regionális elrendeződés ma már nagy mértékben átalakult (a partiumi városok jelentősége ilyen szempontból csökkent, a székelyföldieké felértékelődött), másrészt azért, mert így sokkal érthetőbbé válik az, amit más szerzők a korabeli cenzúra működéséről állítanak. A cenzúra akkor ugyanis elsősorban a határ menti városok és Kolozsvár lapjaira koncentrált (Ligeti é.n., Berey 1940), hiszen ezáltal nemcsak a Magyarországról érkező revizionista gondolatokat lehet mihamarabb „lelőni”, hanem egyúttal a lapok jelentős hányada is kontroll alá esett. A cenzúra e regionális sajátosságának tudható be – többek között – a *Brassói Lapok* korabeli sikere.³²

A *Brassói Lapok*on kívül a korszak rangos lapjának számított a kolozsvári *Keleti Újság* (melléklete a *Napkelet*), *Ellenzék*, vagy a *Nagyvárad*i *Napló*, *Aradi Közlöny*, *Temesvári Hírlap*. A folyóiratok közül 1944-ig működött a *Pásztortűz*, 1944-ig a marosvécsi találkozókban kifejlődő *Erdélyi Helikon*, e korszakban (1926-ban) indult a jelenleg is létező – 1940-től 1957-ig szünetelő –, akkor baloldalinak számító *Korunk*. A már kisebbségi körülmények között felnőtt erdélyi egyetemisták, főiskolások indították 1930-ban az *Erdélyi Fiatalok* című folyóiratot, 1935-ben pedig – újabb nemzedéki mozgalomként – jelentkezett a *Hitel*.³³ Nagyon népszerű volt továbbá Benedek Elek lapja is, a *Cimbora*. A lapokat, folyóiratokat ideológiai törésvonalak választották el (konzervatív, liberális-radikális polgári és a bontakozó munkásmozgalmakhoz kapcsolható, gyakran illegalitásba kényszerülő baloldali lapok), ugyanakkor a sajtónyilvánosságot nagyfokú decentralizáció is jellemezte.

Monoki adatait összeveti a korszak könyvtermésével is, és megállapítja, hogy a kettő közötti különbség elenyésző, amely a közönség sajtóból történő nagyobb tájékoztatását jelzi. „Ezt a körülményt használta ki az írói gárda is, nekiesve a lapgyártásnak sokszor meggyőződésből,

³² Csak egy példa: “Brassó például ki tudta verekedni, hogy amíg Kolozsváron és a határszélen minden helységnevet csak románul lehetett írni, ő a magyar helységneveket használta és ezáltal a felületesebb ítélező olvasóban azt a tévhitet ébresztette, hogy a Brassói Lapok merészebb magyar újság, mint az *Ellenzék*, vagy a *Keleti Újság*” (Ligeti i.m. 209. o.)

³³ A *Hitel*ről és előzményéről ld. Záhony 1991.

de bizony elégszer a sovány megélhetés lehetőségétől is sarkallva. De bármily nagy is volt a magyar közönség érdeklődése és reáutaltsága, a túlságos nagyszámú lapot fenntartani nem tudta, s ha még hozzá vesszük a politikai nehézségeket, párt és egyesületi egyenetlenségeket, stb. nem csoda, ha közülük számosan tiszavirág életűek voltak.”³⁴ Látható, ezúttal is felbukkan az a gondolat, hogy a sajtórendszer mennyiségi elemei vajon minőséget testesítenek-e meg? Az egyes kiadványok évfolyamait vizsgálva Monoki határozottan kijelenti: „jól meg lehet állapítani azt a körülményt, amit bizonyítani szándékoztam, hogy t.i. az időszaki sajtótermelésünket jellemző nagy számadatok nem fedték azok igazi jelentőségét”.³⁵

A korszakot természetesen többféleképpen lehetne időszakokra taglalni³⁶, a kortársak közül a kisebbségi sajtó szerepének szempontjából azonban Ligeti Ernő felosztása tűnik legmeggyőzőbbnek (Ligeti é.n.). Ligeti a kezdeti tragédiából való felocsúdás után egyfajta tündöklés és bukás ívet rajzol fel: 1. Tragikus előjáték 1918–1919. 2. Hőskor 1919–1925. 3. Virágzás kora 1926–1930. 4. Helytállás kora 1926–1930. 5. Hanyatlás kora 1938–1940.

A tragikus előjátéknak nevezett korban az erdélyi magyar értelmiségi elitnek szembe kellett néznie új életfeltételeivel, a kisebbségi sors (lehetőségének és valóságának) tényével. A sajtó „átmentette” magát az új korba, és talán a legdinamikusabb, leggyorsabban reagáló, alkalmazkodó intézmény volt: „a sajtó volt az erdélyi magyarság egyetlen megnyilatkozása, az egyetlen kopolya, amelyen az erdélyi magyarság lélegzett”.³⁷ A sajtó mentsvárként, panaszfalként, az új magyar kisebbség és az új román hatalom közvetítőjeként is működött: „A sajtó volt az, amely a románság elé tárta a magyarság sérelmeit (...) Maguk a hatóságok is nem egyszer a sajtón keresztül érintkeztek a magyarsággal.”³⁸ Gyakoriak voltak a román–magyar sajtóviták, amelyek „többnyire a magyar nyelvű sajtónak és a kisebbségi kérdésnek a román sajtóban történt hamis beállítása miatt bontakoztak ki” (Fleisz 1999), de találunk

³⁴ Monoki 1941:VI.

³⁵ Monoki 1941:VII.

³⁶ Politikátörténeti szempontból Mikó Imre a következő korszakolást végzi: I. A politikai passzivitástól a Magyar Szövetségig. 1918–1922. II. A Magyar Párt és a politikai paktumok. 1922–1928. III. A Magyar Párt a függetlenség útján. 1928–1933. IV. Erdély magyarsága a revíziós harc keresztútjában 1933–1938. V. A rendi Románia és a Magyar Népközösség. 1938–1940. (Mikó 1987). Nagy György sajnálatosan félbemaradt szintézise a következő felosztással dolgozott: I. Egy ország darabokra szakadása és egy nemzet rész talpraállása. II. Külön út és kényszerpálya. Folytonosság és megszakítotttság az erdélyi szellemi kultúra fejlődésében 1918 után. III. Az intézményépítés évei és az értékalkotó munka új nekilendülése (1924–1930). IV. Elkülönülések és kiválások (1930–1933). V. A dolgok ismét összekuszálódnak. Az erdélyi magyar szellemi élet a harmincas évek derekán (1933–1937). VI. Ahogy lehet. Az erdélyi magyar szellemi élet a királyi diktatúra éveiben (1938–1940) (Cseke 2003a.).

³⁷ Ligeti é.n.:36.

³⁸ Ligeti é.n.:36.

példákat az ún. közeledésre is, azokra az esetekre, amikor a román sajtóban pozitívan írtak a romániai magyarság valamely gondjáról³⁹. Már ekkor megfogalmazódik a kisebbségi sajtó ama szerepe, amelyet a jelen kisebbségi magyar újságíróinak egy része – kisebb módosításokkal – ma is vall: „a kisebbségi sorsba átkerült sajtó nem tekintheti feladatának csak a hírszolgáltatást, és nem kulloghat a politika után, a politika várja tőle a vezéreszméket. Hatásköre akaratlanul is kitágul. Újságírónak lenni most már küldetés volt.”⁴⁰ E küldetés kiteljesítését pedig leginkább a humán értelmiség testesítette meg, ezért mintha az irodalomnak is e célok szolgálatába kellett volna állnia: „Az irodalomnak itt Erdélyben a művészi céljain felül különleges építő és fenntartó hivatása is van.”⁴¹ Az író, újságíró, kisebbségi politikus közötti határvonalak tehát egyre inkább elmosódnak: az írók által működtetett sajtó hozzájárul a politikai cselekvés kereteinek kialakításához.⁴²

A két világháború közötti időszak erdélyi magyar újságírásának egyik legnagyobb alakjának tartott Krenner Miklós (Spectator) a húszas évek derekán, látva az 1918–1919 utáni kezdeti nekibuzdulás kifáradását, három pillérű kisebbségi sajtóstratégia mellett kardoskodik: „1. mindenik lap szolgálja tisztességgel a maga különálló céljait, 2. de egyik se feledkezze meg arról, hogy kisebbségi léthelyzetben közös célkitűzések is hárulnak mindenkire, 3. és ezeket nem szabad az üzleti érdekeknek alárendelni” (Cseke 1997). Kisebbségi „léthelyzetben”⁴³ a sajtónak óhatatlanul többnek kell lennie, olyan szerepeket is fel kell vállalnia, amelyek „közös célkitűzések” megvalósítását teszi lehetővé. Mivel e célkitűzések elsősorban politikai természetűek, a sajtóban a politikai közírás nyer szinte kizárólagos létjogosultságot: „A napisajtóban általában a pontos hírszolgálaté, a riporté a szó, de a kisebbségi sajtóban a

³⁹ Egyik ilyen gyakran emlegetett példa az 1923-as aradi újságíró kongresszus, amelyen a román újságírók is képviseltették magukat (Ligeti é.n.; Fleisz 1999)

⁴⁰ Ligeti é.n.:37.

⁴¹ György 1926b:222.

⁴² „A cselekvésnek színtere a nyilvánosság volt. A sajtó harcolta ki a kereteket az aktív kisebbségi munka számára (...) A történeti felelősségnek felismerése hol arra készítette az intellektueket, hogy mint írók és újságírók fogjanak pennát, hol pedig az írókat és újságírókat arra, hogy cselekvő politikai szerepeket vállaljanak (...) a mi kisebbségi életünkben nehéz volt a határvonalat megvonni még a professzionista író és a professzionista politikus között” (Ligeti é.n.: 65, 70.) Berey e jelenség kapcsán pedig ezt írja: „A hírlapírás Erdélyben vadházasságra csábította a jobb sorsra hivatott irodalmat, s nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a hírlapirodalom felszívta magába az összes írókat” (Berey 1940:30.)

⁴³ Érdemes figyelni a kisebbségi értelmiségi önmagára használt kifejezéseire is. A korabeli szerzők esetében gyakran előfordulnak a küldetésből táplálkozó, filozófiai és teleológiai dimenzióban mozgó kifejezések (lásd a szóban forgó „léthelyzet” kifejezést), amelyek óhatatlanul is Németh László megfogalmazását juttatják eszünkbe: „A kisebbség jogosítványa, ha elit tud lenni”. A korszak szereplőinek mai ismertetői gyakran, és mondhatni reflektálatlanul (azaz nem az 1990-es és 2000-es évek „létfeltételeihez” igazítva) átvesszik ezt a két világháború közötti szótárt, amellyel óhatatlanul is hozzájárulnak a mai generációk „transzilvanista” szemléletmódjának kialakításához. Ez feltételezhetően a mai fiatal újságíró nemzedékre is kihatással van, ugyanis az idézett Cseke Péter a Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen zajló újságíróképzés felelőse. Helyenként jómagam is használok ilyen kifejezéseket, ám ennek inkább az a funkciója, hogy érzékeltessem a romániai magyar sajtó körüli gondolkodás „kisebbségi érzületét”.

vezetőszólamot a közírás veszi át. A híreket bemondja a rádió (...) A közönség ezért inkább a kommentárt várta, az események megvilágítását. Elsősorban azért, mert e körül sok mindent el lehetett bújtatni (...), de főképpen azért jelentős a kommentár, mert: állásfoglalás, kifejezése a mindenkori közösségi érületnek és magatartásnak.”⁴⁴

Az anyaországtól (földrajzi, politikai és akár telekommunikációs szinten is) elszakadt erdélyi magyar elit saját intézményrendszer kialakítására volt kényszerítve, és ennek során meg kellett vívnia mindennapos harcát: „nemcsak hangoztattuk, de lelkünk legmélyén meg voltunk győződve, hogy azt a harcot, amelyet most el kell kezdeni a románsággal szemben, csak a szellem erejével fogjuk megvívni”.⁴⁵ E harc azonban nagyon gyakran adminisztratív szinteken, a cenzúrával való küzdelemben, sajtóperekben, lapbetiltásokban nyilvánult meg.⁴⁶ Noha az 1923-as és 1938-as Alkotmányok is biztosítják a sajtószabadságot az ostromállapotra való hivatkozással vagy a gyakori kormányváltások következtében mondhatni évente jelentek meg olyan (királyi) rendelkezések, amelyek a sajtó, a színház vagy a mozik működését korlátozták.⁴⁷ E rendelkezések természetesen a többségi román sajtó életét is kordában tartották, de a kisebbségi magyarság – mint előbb is láttuk: hírlapíráson túlmutató, a nemzeti identitás fenntartásában óriási szerepet vállaló – sajtóját óhatatlanul még érzékenyebben érintették⁴⁸ (Nagy 1944, Bíró 2002, Cseke 2003b). Petcu adatai szerint is 1919-ben a legaktívabb cenzúrahivatalok Bukarestben és az erdélyi városokban (22 településen 553 alkalmazottal) működtek, és 1919–1934 közötti 701 erdélyi sajtóperben 607 magyar és 94 német újságíróit ítélték el. (Petcu 1999:130-131)

A centrumtól, Budapesttől való elszakadásnak jótékony hatása is volt: létjogosultságot nyert az újságírói pálya, a korábban vidékiesnek számító lapok „egyre hangsúlyozottabb országos jelentőséghez jutottak” (Bíró 2002:407), Kolozsvár szerepe pedig, mint az erdélyi magyarság centruma, még jobban felértékelődött. A húszas évek végéig egyfajta prosperálást tapasztalhatunk, megalakul az Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságíró Szervezet (1924), és ún. újságíróklubok jönnek létre, amelyek egyaránt szolgáltak találkozó- és

⁴⁴ Liget é.n.: 213.

⁴⁵ Ligeti é.n.: 61.

⁴⁶ Mindezekről korabeli újságcikkekkel alátámasztott konkrét eseteket olvashatunk Berey könyvében (Berey 1940). Az állandó cenzurális zaklatás kapcsán Berey megemlíti egy farsangi esetet is: „Egy jókedvű lapszerkesztő – farsang lévén – azzal szórakozott, hogy aznapesti lapjából kosztümöt szabott és úgy ment a bálba. A kosztüm fenekén ez a felírás díszelgett: A cenzúra törölte. A multság persze a hadbírótság előtt folytatódott, s a lapot tíz napra betiltották” (Berey 1940:16.)

⁴⁷ Mindezek többé-kevésbé részletes áttekintését lásd: Petcu 1999:129-155 és Marino 1997.

⁴⁸ Mindez még inkább hozzájárult a sérelmi politizálás kibontakozásához, a revízióba vetett hit megerősítéséhez. Az Országos Levéltárban 88 tételből álló lista található a korszak magyar sajtóját ért sérelmekről: OL K67-73.

szórakozóhelyként. A sajtó jövedelmező üzletnek is bizonyult, komoly jogi akadályokat nem gördítettek a lapok indítása elé, ez pedig gyakori szakmai visszaélésekhez is vezetett. A többség–kisebbség viszonylatban zajló, interetnikus „harcon” kívül tehát szembe kellett nézni egy belső (intraetnikus) problémával is: az újságírás felértékelődésével (amelyhez a szakma védettsége, saját nyugdíjpénztár, vasúti szabadjegyek is hozzájárultak) egyetemben ugyanis fejet ütött a sajtóbanditizmus, megjelentek az álhírlapírók⁴⁹, a táskás szerkesztők⁵⁰, az újságíró-janicsárok⁵¹ (Berey 1940), akiknek céhes kiküszöbölése komoly feladat elé állította az újságírók szervezetét.

A harmincas évek gazdasági válsága kikezdte a sajtót is, de ez elsősorban a kolozsvári lapokat érintette, hiszen a *Brassói Lapok* éppen ebben az időszakban éli fénykorát. A pénzügyi bizonytalanságon kívül azonban újra egy „intraetnikus” tényező bukkant fel, amely még inkább hozzájárult a magyar nyelvű sajtó (anyagi) lerombolódásához: egyre elterjedtebbé vált a „krajcáros sajtó”. Az olcsó bulvársajtóra az egyre nagyobb méreteket öltő elszegényedés közepette reális olvasói igény mutatkozott, ezért a kisebbségi kérdéseket részletesen tárgyaló politikai napilapok saját krajcáros lapok indításával igyekeztek ezeket visszaszorítani⁵². Az eredmény azonban inkább bumerángthatásként csapott vissza, ugyanis az olcsó lapok a főlapok olvasottságát kezdte ki.

A kisebbségi életfeltételek állandósult fenyegetettsége mellett tehát belső problémákkal is meg kellett küzdenie a küldetése tudatában dolgozó írónak, újságírónak. A krajcáros sajtó léte a bulvársajtónak, avagy – Ligeti kifejezésével élve – a „dumpingsajtónak” a kisebbségi felelősségérzettel való összeegyeztethetlenségét erősítette meg. Az erdélyi magyar közösség nevében cselekvő és a közösségi „önösszeszedést” hirdető elit, amelynek alapvető kérdése inkább az volt, hogy lehet-e, (és ha igen, hogyan kell) kisebbségben élni,⁵³ értetlenséggel és

⁴⁹ Fehér Dezsőnek, az egykori Nagyváradai Napló szerkesztőjének tulajdonítják ezt a megállapítást: „minden újságíróra legalább hat álhírlapíró jut” (Berey 1940:40.). Kisebb városokban a helyzet még rosszabb volt: „a lokális kis királyok a sajtó-terror soha nem tapasztalt formáit alkalmazzák” (Berey 1940:10.).

⁵⁰ A banki-gazdasági szféra zsarolása által pénzhez jutó szerkesztők.

⁵¹ A kisebbségi (újság)író-elithez által be nem fogadott, ám magyar nevű és a többségi hatalommal kollaboráló újságíró.

⁵² Míg egy „krajcáros lap” ára 1 lej vagy akár 50 bani volt, addig a napilapokat 5 lejért árulták.

⁵³ A két világháború közötti időszak egyik legnagyobb erdélyi vitája a *Nem lehet* vita. Makkai Sándor volt erdélyi református püspök, aki a *Magunk revíziója* c. munkájában 1931-ben még azt írja, hogy „az erdélyi magyarságnak a magyar örökségben gyökerező és azon felépülő, de önálló szellemi életet kell kifejlesztenie, amely öntudatosan keresi és munkálja az *egyetemesen emberi értékeket*”, és „mindnyájan érezzük és tudjuk, hogy az erdélyi magyar kisebbség élete a *társadalmi megszervezkedésen* fordul életre vagy halálra” (Makkai 1998:76, 82.). 1937-ben, Magyarországra települése után következő évben, *Nem lehet* című, a *Láthatárban* mejelent tanulmányában azonban kijelenti: „a kisebbségi kérdés megoldhatatlan (...) nem tudom elképzelni a kisebbségi életnek semmiféle emberhez méltó elrendezését, mert magát a kisebbségi „kategóriát” tartom emberhez méltatlannak és lelkileg lehetetlennek” (Cseke –

megingathatatlan előítéletekkel viszonyult mindenféle bulvárosodással szemben. Említett művében Berey ezt egyértelműen ki is fejt: “Bevalljuk őszintén, a csömör érzése fog el bennünket, amikor kinyitjuk a lapokat és a hirdetési részben állandóan ilyen címekkel találkozunk: férfi gyöngédség nincs többé – bujakor – impotencia – szavatolt gumi (...) De azokban a napilapokban, amelyeknek első oldalait a hét nagy eseményei és a kisebbségi sors gondjai töltik ki, amelyek nem egyszer az erdélyi magyarság nemzeti köztulajdonában állnak, amelyeknél gazdáik arra hivatkoznak, hogy lapjaik magasabb rendű erkölcsiség szócsovéi, nem vonogathatják közömbösséggel vállalaikat. (...) A hirdetésre szánt oldalak már nem érdekelnek bennünket”.⁵⁴

A fenti bevallottan vázlatos és szelektív ismertetésnek fő célja az volt, hogy valamilyen módon megragadjuk e korszaknak és sajtójának kvintesszenciáját: a kisebbségi „léte”, „életbe”, „helyzetbe” kerülés átéltségét és ennek a sajtó működésében megnyilvánuló sajátosságait. Véleményünk szerint ugyanis, e korszakban alakul ki és rögzül az értelmiség, főleg a humán értelmiség körében az a sajátos látásmód, amelyet manapság is minduntalan tetten lehet érni. A kisebbségi védekező mechanizmusok, a közösségben való gondolkodás, - Babits szavaival élve – „védekező kollektivitás”⁵⁵, mi-tudat, a saját világ és a hagyományok felértékelődése, fensőbbiség-tudat, a magyarországiakkal és románsággal szembeni különbözőség-tudat, küldetésstudat, gyakori sérelmi látászög, a kommentárok felértékelődése a hírek ellenében, a bulvárosodás megbélyegzettsége stb., stb. a kisebbségi ethosz⁵⁶ maradandó elemeit képezik.

Molnár 1989:109-110.). A “két” Makkairól a korabeli magyarországi és a romániai magyar sajtóban is vita bontakozott ki (ld. Cseke – Molnár 1998), Makkai időszerűségéről pedig a 70-es, 80-as és 90-es évek romániai magyar értelmiségi köreiben is újra és újra értelmezések látnak napvilágot (pl. Gáll 1979, 1983, Cseke 1995, Korunk 1999). A korszak másik (időben néhány évvel korábban zajló), az írói szerepvállalás, az írói lelkiismeret és a közösségi sorsvállalásról szóló nagy vitája az ún. *Vallani és vállalni* vita. A vitáról részletes feldolgozást közöl Kántor Lajos (Kántor 1983).

⁵⁴ Berey 1940:93-94.

⁵⁵ Babits Mihály kifejezése: “Megmaradt az erdélyi írókban a védekező kollektivitás szelleme, az az összetartás, mely nem annyira irodalmi, mint politikai közösségeket szokott áthatni, s mely tagjainak minden támadás ellen védelmet biztosít”. (Nyugat, 1935.II. – idézi Cs. Gyimesi 1998:40.)

⁵⁶ Ennek az erkölcsiségnek a még hatásosabb érzékeltetése céljából, forduljunk még egyszer Ligetihez: „A kisebbség abban a pillanatban születik meg, amikor áthatja a szellem, lelket fűjtat bele, tudatot ad neki, a küldetés jeleivel ruhazza fel, és így népegyéniséggé válik. Bár nincs országterülete, főhatósága, nincs meg a teljes cselekvősége, a népek tömbjében nem élhet más közösségi szempontok, mint a szuverén nemzeti közösségek. Erkölcstana sem különbözik ezek erkölcstanától, *csak éppen szűk keretek közé szorított életformája lesz bensőségesebb és dinamikusabb*. Sajátságos viszonylata kényszeríti erre: mindig más nemzettel áll szemben, valóságát mindig az ellentéte ragadja meg: kisebbség-többség (...) bennünket szüntelenül a miénknél hatalmasabb idegen életformák környékeztek, minden nap megkaptuk a figyelmeztetést, hogy mások vagyunk, mint akik országlanak felettünk. (...) Szolgálni, szolgálni – ez volt egymást erősítő, ébrentartó táborig jelszavunk. (...) Szinte azt mondtuk már, hogy megszerettük láncainkat is, amint szereti a szerzetes szöges cingulusát, amely megsebzti őt. Minden kisebbségi, védelemre szánt közéletnek bizonyos vallásos tartalommal kell telítve lennie” (Ligeti é.n.:245-246., kiemelés az eredetiben.)

3.3 Félig többségben: 1940–1944

Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés során Észak-Erdélyt a Székelyfölddel, Kolozsvárral és Nagyváradral Magyarországhoz csatolták. Magyarországon 1941-től a 100/1941. M. E. sz. rendelet értelmében a m. kir. miniszterelnök engedélyével jelenhettek meg kiadványok, február elsejétől pedig életbe léptek Erdélyben is a sajtókamarai rendelkezések, miszerint az időszaki kiadványok munkatársai (szerkesztők, rovatvezetők) csak a sajtókamara tagjai lehetnek. Ugyanezen év augusztusától kormányrendelet szabályozza a napilapok oldalszámát és árát, amelyeket a kiadóvállalatoknak be kell tartaniuk. 1944 márciusában kormányrendelettel megszüntették a zsidók sajtókamarai tagságát, áprilisban pedig teljes sajtócenzúrát rendeltek el. Kolozsváron továbbra is működnek a *Keleti Újság*, *Ellenzék*, *Magyar Újság* napilapok, illetve az *Erdélyi Helikon*, *Pásztortűz*, *Hitel*, de beszüntették a *Korunkot*, az *Új Keletet* és az *Erdélyi Fiatalokat*. Nagyváradon – egybek mellett – a *Nagyvárad*, az *Erdélyi Néplap*, Marosvásárhelyen pedig 1943-ig a *Reggeli Újság* jelenik meg napilapként. Ugyanitt 1941-ben új politikai napilap is indul *Székely Szó* címmel.

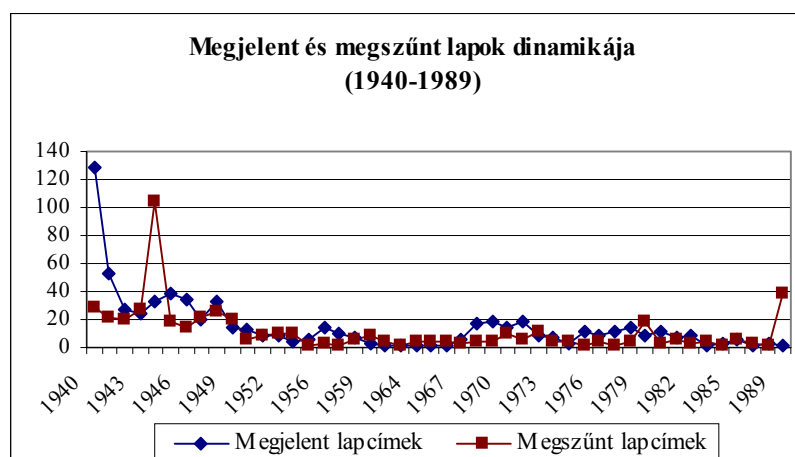
Ugyanebben az időszakban Romániában (így Dél-Erdélyben is) Antonescu államfő rendelkezéseire kellett igazodni, aki szerint “a sajtónak követnie kell a kormány utasításait és tolmácsolnia kell programját és kiáltványait, azonkívül ismertetnie kell a kormány munkáját és annak eredményeit” (*Friss Hírek*, 1940. szept. 7.) 1941 januárban rendelettel szabályozták a királyról megjelenő képeket és azok sokszorosítását, terjesztését, februárban pedig felszámolták a román rádiótársaság vezetőtanácsát is. Az írott sajtó ellenőrzése is megerősödött, és csak a katonai diktatúra hivatalos szervei által jóváhagyott cikkek jelenhettek meg. A papírfogyasztás mérséklésére hivatkozva 1942-től a lapok példányszámát is szabályozták. Dél-Erdélyben 1944. augusztus 23-ig (Románia ekkor fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól, és hadat üzent Németországnak) egyetlen napilap jelent meg, a temesvári *Déli Hírlap* (1940 október elején beszüntették a *Brassói Lapokat*, az *Aradi Közlönyt*, a szintén Brassóban megjelenő *Népújságot*, decemberben a tordai *Aranyosvidéket*, 1942-ben pedig megszűnik a rangos *Magyar Kisebbség* nemzetpolitikai szemle is).

3.4 *Második újrakezdés: sajtóvilág a második világháború után és a szocialista, kommunista rendszerben (1944–1989)*

Hosszas lenne felsorolni azokat a politikai, sajtótörténeti és más jellegű eseményeket, amelyek ennek a periódusnak magyar nyelvű romániai sajtóját befolyásolták. Van azonban néhány olyan esemény, amelyeket bármilyen korszakolásnak figyelembe kell vennie: az 1947-es békeszerződés aláírása, a király lemondatása, Sztálin halála (1953), az 1956-os magyarországi események, Ceaușescu hatalomra kerülése (1965) az 1989-es decemberi forradalom. Célunk egyfajta sajtótörténeti ív felvázolása, ezért eltekintünk a részletes eseményleltártól, és inkább arra vállalkozunk, hogy a több mint 45 évet kitevő időszakot különböző korszakokon keresztül vázlatosan áttekintsük,⁵⁷ majd pedig beazonosítsuk azokat a főbb dimenziókat amelyek egyértelműen, látható módon lényegesen meghatározták a korszak sajtónyilvánosságát, illetve szerkezetének átalakulását. Mivel e közel fél évszázad alatt “teljesedett ki a cenzúra” intézménye is, amelynek bizonyos formái hipotézisünk szerint jelenleg is élnek, e témakörre kissé részletesebben is kitérünk.

Annak érdekében azonban, hogy a magyar nyelvű sajtó “mozgásáról” összképet kapjunk, a Kuszálík-féle bibliográfia (Kuszálík 1996) alapján összeállítottuk a lapok létrehozásának és megszűnésének, megszüntetésének görbéjét.⁵⁸ A két görbe “íve” híven tükrözi mindazokat az eseményeket, amelyeket a későbbiekben tárgyalni fogunk (illetve tárgyaltunk az 1940-44-es időszakra vonatkozóan):

3.sz. ábra

⁵⁷ A korszak politikatörténeti áttekintését lásd Vince 2003, Tóth 1987, 1990. A sajtót befolyásoló fontosabb tényezők kronológiáját és a sajtóbibliográfiát lásd Kuszálík 1996. Az 1944 utáni magyar sajtóról lásd Jordáky 1971, 1976, Bodor 1981, Enyedi 1998, Dávid 2000.

⁵⁸ Külön köszönet Papp Szilamér Zsoltnak az adatbázis összeállításához nyújtott hatékony segítségért.

Első rápillantásra is egyértelmű, hogy a lapok száma 1989-ig nagy mértékű csökkenést mutat. A görbék néhány adata azonban mindenképp sokatmondó.⁵⁹ A második világháború előtt és közben folyamatosan jelentek meg új lapcímek, ezekhez képest a megszűnések jóval kisebb arányúak. 1944-ben viszont már teljesen megfordult a helyzet: a megszűnések dominálnak, ám új lapcímekkel is találkozunk. 1946-47-ig a lapalapítások (a két világháború és az 1940-44-es időszakhoz képest jóval kisebb mértékű) növekvést mutatnak. 1948-tól a lapalapítások a tárgyalt időszak végéig azonban kisebb mértékűek. Az ötvenes évek és hatvanas évek “sivársága” után egyfajta fellendülést Ceausescu hatalomra kerülése után, a hatvanas évek végén, hetvenes években tapasztalhatunk. 1989-ben a létező lapok zöme nevet változtatott, ezért ebben az évben “megugrott” a megszűnése száma.

Kissé részletesebben nézzük meg a továbbiakban milyen politikai események állnak e dátumok mögött, azaz milyen fontosabb történések befolyásoltak ezeket az ingadozásokat. Románia 1944 augusztusi átállásával a romániai magyarság (észak-erdélyi része is) újra kisebbségi helyzetbe került. Az ország szovjet katonai fennhatóság alatt állt, de lehetővé vált a politikai pártok szervezése. Megalakult a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) is, amely többnyire baloldali, kommunista múlttal rendelkező személyek vezetésével a kisebbségbe került magyarság érdekvédelmét hivatott ellátni,⁶⁰ és indult az 1946. évi választásokon. Noha a korszakra rányomta bélyegét a háború utáni kifáradás, a szovjetek jelenléte, az időszak politikai életét⁶¹ és részben az irodalmi, sajtóéletét is még viszonylagos pluralizmus jellemezte.

Témánk szempontjából érdemes kitérni e rövid időszak néhány, a magyar sajtó működését felvillantó momentumra. Az akkor létező, induló magyar lapok egy része az MNSZ lapjaként indult (pl. *Világosság*), de létezett a szociáldemokratáknak és a kommunista pártnak is lapja (*Erdély, Igazság*). A vidéken induló lapokat is jobbára ezek a szervezetek adták ki, és egyre inkább meghatározóvá vált az MNSZ szerepe. A választások közeledtével (1946. november 19.) az MNSZ még inkább ki akarta sajátítani a sajtónyilvánosságot, az országos papírhiány ellenére pedig sikerült új vidéki lapokat is megjelentetnie mint például a szatmári *Egyenlőség*,

⁵⁹ A részletes adatsorokat lásd a Mellékletben.

⁶⁰ A korszakról, illetve arról, hogy miért sodródott az 1944 utáni romániai magyar elit a baloldal irányába, egyszersmind volt-e, lehetett volna-e más alternatíva, ld. Tóth Sándor Gaál Gáborról szóló könyvének *A romániai magyarság egzisztenciális kisebbségi élménye (1944–1948)* c. bevezető fejezetét (Tóth 1997:17-39).

⁶¹ “1944. november 12 és 1945. március 6 között egy különös kísérletnek lehetünk tanúi: egy maroknyi ember – nagy részük idealista, kisebb részük a bukaresti pártközpont által mozgatott bábfigura – a szovjet katonai felügyelet alatt *autonómista struktúrákat* próbál kiépíteni” (Vincze 2003:XVI, kiemelés az eredetiben).

nagyváradi *Magyar Nép*, és arra is akadt példa, hogy átvettek bizonyos, már létező lapokat (Vincze 1999:325-326), vagy megakadályozták új lapok megjelenését, vagy már létező kiadványok újságpapírhoz való hozzáférését⁶² (Enyedi 1998:247). Az MNSZ sajtóirányítói szerepe tetten érhető abban is, hogy vezetői között gyakran találunk felelős- vagy főszerkesztőket.

A választások előtt mintegy 5 hónappal, programjának népszerűsítése érdekében az MNSZ két napos sajtókonferenciát hívott össze, amelyre meghívta a magyar lapok képviselőit. A konferencián felszólalók a már említett papírhány kezelésével mellett “az egyetemes népi érdekek érvényesítését”, “elegendő számú politikailag képzett újságíró”, egységes sajtóirányítást, a magyarok kisebbségi kérdéseiben történő “egységes állásfoglalását” követeltek. Volt, aki a magyarság “híd” szerepét hangoztatta, és a románság tárgyilagos tájékoztatása érdekében román nyelvű lap megjelentetését javasolta⁶³ (Enyedi 1998). A konferencia után néhány nappal megjelenik a Romániai Magyar Írószövetség irodalmi folyóirata (az *Utunk*), a lapot kiadó Írószövetség pedig szeptemberben kiáltványt tesz közzé, amelyben csatlakozik az MNSZ elveihez.

A második világháborút követő időszak egyik fontos mérföldköve az 1947-es év, ebben az évben írta alá ugyanis Románia a békeszerződést és még ugyanennek az évnek a végén lemondják I. Mihály román királyt, és kikiáltják a Román Népköztárságot. A két esemény között azonban történik egy másik is, ami kihatott a magyarság szerveződésére és így természetesen sajtójára is. Ez év májusában megjelent a kommunista párt nemzetiségi politikájának, Vasile Lucan cikkének⁶⁴ az “elvtelen magyar egység” ellen, amelyben szembeállította a “magyarság demokratikus erőit”, akik együtt harcolnak “a román demokrácia haladó erőivel”, “<magyarkodó>, de nemzetellenes gáncsoskodókkal”. A cikk nyomán a nemcsak a szervezetten, hanem a romániai magyarságon belül is “tisztogatás”

⁶² A háború utáni években ez központi kiutalásos rendszerben működött. Egy 1946 márciusi törvény szerint a papírkereskedelemből kizárólag az államnak volt joga és ugyanakkor kijelölték azokat a bukaresti és vidéki (5 illetve 7) vállalatokat, amelyeknek joguk volt a kiadásához. (Petcu 1999:162)

⁶³ Az MNSZ sajtókonferenciájának záródokumentumában, a papírkérdés megoldása kapcsán, találkozunk a romániai magyar kisebbség részarányos követelésének esetével: “A papírkérdés rendezése érdekében leszögezzük, hogy sajtócélokra az államilag elosztott papírból és egyéb nyomdai nyersanyagból annyit igényelünk, amennyi a magyarságot az ország összslakosságában képviselt számaránya szerint megilletti...” (Enyedi 1998:245). A részarányos követelést azért említjük meg itt, mert ezzel minden korszakban és a legkülönbözőbb területeken is találkozunk. Míg ez a követelés redistribúciós helyzetben, források elosztása során jogosnak tűnik (pl. kötelező oktatás beiskolázási arányainak szintjén), versenyhelyzet feltételei mellett már nem. Pedig mostanság ilyenekkel is találkozunk a nyilvánosságban: miért nincs a 100 leggazdagabb román állampolgár között részarányának megfelelő számú magyar nemzetiségű? (Erdélyi Riport 2002/1)

⁶⁴ *Igazság*, 1947. május 22. Ld. még: Vincze 2003:94-95.

kezdődött, amihez a sajtó intenzívebb irányítottsága is társult. A fokozatosan eljelentéktelenedő szervezetet végül 1953-ban felszámolták. 1948-ban egyesült a kommunista és szociáldemokrata párt, ez utóbbi lapjai pedig megszűntek.

1945 után egyre több magyar hivatalnok kap állást az ország központi kulturális, művelődési intézményeiben, közülük többen Bukarestbe költöznek. A folyamat Kolozsvár szerepének csökkentését eredményezi, ami 1947–48-tól kezdve hangsúlyozottabbá válik. Miután a fővárosba teszi át székhelyét az MNSZ is, 1947-ben magyar nyelvű napilap indul itt *Romániai Magyar Szó* néven (később pedig – 1953-tól – az *Előre* nevet veszi fel), és egy-két év múlva ugyanitt fognak elindulni, vagy ide költöznek azok a lapok, amelyek zöme a Ceaușescu-rendszer bukásáig (és részben utána is) fennmaradtak: *Falvak Dolgozó Népe* (1945-ben Kolozsvárt alakult, 1952-ben átköltözött Bukarestbe), a *Művelődés* (Művelődési útmutató néven indult 1948-ban, 1985-ben beszüntették), *Iffjúmunkás* (1948–1953, 1957–1989), *Munkásélet* (1957-ben indult, előzménye: *Szakszervezeti Élet*; 1946–1953), *Tanügyi Újság* (1950, Bukarest). Kolozsvár presztízsének csökkenéséhez járultak hozzá a közigazgatási változások is, különösképpen az 1952-ben létrehozott Magyar Autonóm Tartomány (MAT),⁶⁵ amelynek következtében Marosvásárhely kulturális szerepe valamelyest megerősödik.⁶⁶ 1953-ban itt indul az *Igaz Szó* c. irodalmi folyóirat.

1946 augusztus, szeptembertől kezdve a Szovjetunióban több olyan pártpolitikai határozat született, amelyek megrajzolták az új kultúrpolitikai irányvonalat. Ezeknek értelmében a művészeteket közvetlen pártellenőrzés alá vetették, kihangsúlyozták a “nyugati imperializmustól” való elzárkózás fontosságát, a hangsúly pedig az “éberség”, a “forradalmiság”, “a hibák kiküszöbölésére” tolódott el. Mivel Európa keleti felében ezek az irányvonalak “nemzetközi” voltak, a térség országainak sajtóját ez a szellem hatotta át. A “nemzetköziség” természetesen másik irányba is hatott, hiszen Sztálin halála (1953) után nem sokkal nyíltan fel lehetett lépni a személyi kultusz, az irodalmi sematizmus ellen, egyszersmind lehetővé vált, igaz korlátozott mértékben, egyfajta kritikai hangvétel használata. Ez a tény magával hozta bizonyos új lapok, vagy régiók újra megjelenését is. Így indultak

⁶⁵ A tartomány kialakulásának politikai feltételeiről és fogadtatásáról lásd: Bottoni 2003, Gagyai 2003.

⁶⁶ A városban 1946-tól működik az Orvostudományi és Gyógyszerészeti Intézet „1953-ban ide telepítik a Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskolát, az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó magyar osztályának és a Tankönyvkiadónak magyar szerkesztőségének 1955-ben fiókjai létesülnek itt. Dávid Gyula erről az intézményépítési hullámról a következőket írja: “Kétségtelen, hogy mindez a magyar szellemi élet olyan felvirágzását hozta magával az addig igencsak provinciális szellemű városban, amelyet a Ceaușescu-korszak utolsó szakaszában majd csak igen nagy erőfeszítéssel és a legdurvább eszközök alkalmazásával lehet visszaszorítani.” Dávid 2000:83.

(újra) 1957-ben az *Ifjúmunkás*, *Korunk*,⁶⁷ *Munkásélet*, *Napsugár*, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 1958-ban a *Művészet* (1959-től *Új Élet*).

Az előbbieken említett közigazgatási változások azonban nemcsak a centrum kérdését feszegették, hanem a nyilvánosság úgynevezett “centralizált decentralizációját” is eredményezték. A sajtó szerkezetének mai kialakulásában is nagy szerepet játszottak/játszanak e változások, hiszen bizonyos területek, régiók vagy városok státusának átalakulásával megváltozott a vonzáskörzetükbe tartozó sajtókiadványok száma is.⁶⁸ Ceaușescu 1965-ös hatalomra kerülésével és egyfajta liberalizmus szimulálásával lehetővé vált újabb lapok elindítása (pl. *A Hét* - 1970-ben⁶⁹), az 1968-as párizsi diáktüntetések hatására pedig diáklapokat is engedélyeztek, azonban ez a nyitás kegyetlenül visszaütött a nyolcvanas évek második felében. A mai lapszerkezetet nagy mértékben meghatározó jogi aktus Ceaușescu hatalomra kerülése után néhány évvel, 1968-ban született: az ország közigazgatási-területi átszervezéséről szóló törvény értelmében a korábbi tartományokat felszámolták és megyéket alakítottak ki. Ennek következtében minden új megyeközpontban nyomdákat hoztak létre, Kovászna és Hargita megyében pedig új magyar nyelvű lapok indultak (*Megyei Tükör*, illetve *Hargita* – ezeknek természetesen román társlapjuk is volt). Számarányuk függvényében minden – magyarok által is lakott megyében – létezett egy kb. 10.000-35.000-es példányszámú, az RKP megyei bizottságai által kiadott magyar nyelvű napi- vagy hetilap, Bukarestben pedig kb. 150.000-es példányszámban jelent meg a már említett *Előre* nevű központi lap. Gyakorlatilag ez a megyestruktúra létezik ma is, és a jelenlegi magyar nyelvű sajtónyilvánosság egy meghatározó része (a megyei napi-, illetve hetilapok) erre a közigazgatási konstrukcióra épül(nek), igaz e lapok most már többé-kevésbé piaci alapon jelennek meg, és (ezért?) a példányszámuk alacsonyabb.

A szovjet befolyás, illetve a Szovjetunióhoz való viszonyuláson és a közigazgatási változásokon kívül a magyar (és román) nyelvű sajtót nemcsak a politikai pluralizmus

⁶⁷ A *Korunk* 1957-es újraindulásáról, az előzményekről lásd Gáll 1995.

⁶⁸ Tekintsük át röviden e folyamatot! Az első adminisztratív változtatásról szóló törvényt 1950. szeptember 6-án fogadta el a Nagy Nemzetgyűlés. Ennek értelmében Romániában 28 tartományt alakítottak ki, ezek pedig 177 rajont, 144 várost és 4042 községet foglaltak magukba. A közigazgatási változás eredményeképpen bizonyos városokban megszűntek lapok, míg más helyeken új lapok indultak. Az 1952-es új Alkotmány életbelépésével az ország térképet újra kellett rajzolni, ezúttal 18 tartományt alakítottak ki (többek között a MAT-ot), majd pedig egy 1956-os törvényerejű rendelettel a tartományok számát 16-ra csökkentették. Alkotmánymódosítással 1960-ban újra adminisztratív változtatásokat eszközöltek, azonban ekkor a tartományok száma nem módosult, csak bizonyos tartományok nevét, illetve területét változtatták meg. Ekkor cserélték ki a Magyar Autonóm Tartomány nevét Maros-Magyar Autonóm Tartománnyá.

⁶⁹ Alakulásának körülményeiről ld. Bányai 2003.

fokozatos megszüntetése, hanem a korábbi időszakokban kibontakozó civil társadalmi kezdeményezések felszámolása is befolyásolta. A korábbi évek, évtizedek magyar nyelvű sajtóvilágát jórészt a civil társadalom különböző szegmensei által működtetett kiadványok tették színesebbé. Ez a változatosság egyre inkább felszámolódni látszik a különböző civil szervezetek megszüntetésével. 1948-ban megszűnik az Erdélyi Népi Kárpát Egyesület (ENKE) és lapja az *Erdély*; az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) vagyona 1948-ban átveszi a Kolozsvári Mezőgazdasági Főiskola, lapjuk, az *Erdélyi Gazda* pedig már 1945-ben megszűnt. Szintén 1948 őszén, a vallási kultusztörvény megjelenésével a felekezeti lapok jó része megszűnik, 1950-ben pedig megszűnik az Erdélyi Múzeum - Egyesület (EME), lapja, az Erdélyi Múzeum 1947-ben jelent meg utoljára.

A teljesebb kép kedvéért meg kell említeni, hogy a korábbi civil társadalmi szervezetek felszámolásának mintegy “pótlására” a kommunista hatalom technikájához tartozott más, új típusú szervezetek⁷⁰ létrehozása, és ezek pedig szintén kiadványokat jelentettek meg. Például 1948. februárjában megalakult a Romániai Demokrata Nők (Egységes) Szövetsége, amely “átveszi” a *Dolgozó Nő* c. lapot (1965-től már az RSZK Nőtanácsa adja ki), vagy például a már említett *A Hét* c. lap, amelyet 1970-től a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács adott ki. Hasonló logika alapján a fiatal úttörők (pionírok) számára is megjelentettek folyóiratot: 1950-ben alapították a *Pionír* c. lapot, amelynek helyét 1967-ben a *Jóbarát* veszi át. 1980-ban az elemi iskolások számára *A Haza Sólymai* c. lapot indítják.

A sajtónyilvánosság korlátozásának tehát explicit jellegű nemzetiség⁷¹ (kisebbség)-ellenes technikái is voltak, ezek a nyolcvanas évektől kezdve egyre nyilvánvalóbb formákat öltöttek. Íme két példa. 1985-ben megszüntették a Bukarestben megjelenő (már említett) *Művelődés* c. folyóiratot,⁷² de helyette a *Cîntarea României (Megéneklünk Románia)* c. román nyelvű kulturális propagandalapba magyar nyelvű oldalakat biztosítottak (hasonlóan jártak el a megfelelő német nyelvű lappal is). 1988-ban egy párthatározat megtiltotta a helységnevek “idegen nyelveken” való közlését, és minden kiadványban románul kellett szerepelniük.

⁷⁰ Természetesen tudatában vagyunk hogy a tényleges civil szervezeteket nem lehet összemosni a “generált”, központosított, politikai befolyás alatt álló szervezetekkel.

⁷¹ A “nemzetiség” kifejezés a korabeli nyelvhasználatot tükrözi.

⁷² A metaforikus nyelvhez, kétértelműséghez már hozzászólt magyar értelmiségi ezt így reagálta le: Bukarestben megszűnt a művelődés...

A romániai magyar kisebbséget érintő közvetett vagy nyílt támadások, a sajtó (és mindenféle autonóm társadalmi cselekvés) korlátozásának kiszélesítése közepette (vagy éppen ezért) földalatti, magyar nyelvű szamizdat kiadványok is születtek. Az első, amely egyúttal nagyobb nemzetközi visszhangot is kavart az 1982-es *Ellenpontok*,⁷³ a második pedig az 1988-ban indult *Kiáltó Szó* (amelyből nyolc szám készült el, de csak kettő került nyomtatásra).⁷⁴

Az *Ellenpontok* megjelenése után egy évvel, 1983-ban törvényerejű rendelettel bevezették azt a gyakorlatot, miszerint csak belügyminiszteri engedéllyel rendelkezők tarthattak “sokszorosító készülékeket” és írógépeket. Az írógép tulajdonosoknak évente kellett jelentkezniük a rendőrségen, ahol (írógép) írásmintát vettek tőlük az elkopott, elváltozott betűk kiszűrése érdekében. Noha kutatási eredményekkel még nincs alátámasztva, megkockáztatható, hogy a rendelkezés bejelentésének időpontja összefügg az egy évvel korábbi, nemzetközi visszhangot okozó magyar nyelvű szamizdat létevel.⁷⁵

3.4.1 A romániai cenzúra „esztétikájának” néhány jellegzetessége

A bibliográfiai adatokkal és a politikatörténeti eseményekkel összhangban a korszak sajtóját a cenzúra működésén keresztül még jobban megérthetjük. Noha a cenzúrakutatásban rejlő lehetőségek közel sincsenek kihasználva, az utóbbi években egyre több ígéretes kezdés mutatkozik (Ficeac 1999, Petcu 1999, Marino 1997, 2000, Cseke 2003b⁷⁶).

A politikai pluralizmus fokozatos felszámolásának időszakában a lapok és minden más kiadvány megjelenését ebben az időszakban – előzetes tájékozódás (cenzúra) alapján – a Szövetséges Ellenőrző Bizottság hagyta jóvá. Mihály király aláírásával 1945 elején törvényerejű rendelet (1945/102) jelent meg a sajtó “megtisztítására” vonatkozóan, amely betiltotta a fasizmus és hitlerizmus szolgálatában állt lapokat. Ugyanabban az évben

⁷³ Az *Ellenpontok* létrejöttének körülményeit, utóéletét és a megjelent kilenc lapszám cikkeit ld. Bárdi 2000.

⁷⁴ A kiadvány indulásának körülményeiről és a lap Beköszöntőjét, ld. Balázs 1990. Megjegyzendő azonban, hogy a lapról szóló emlékezések és információk nem egyértelműek. Valószínűsíthető, hogy két nyomtatott példány száma jelent meg Magyarországon, Erdélyben csak gépiratos formában, szűk körben terjesztették, olvashatták.

⁷⁵ “Nem lehet megállapítani, hogy ez a lépés (az írógépek bejelentési kötelezettsége – P.Z.A.) milyen mértékben járult hozzá ahhoz, hogy Romániában nem létezett szamizdat irodalom. Az viszont tény, hogy az írógépek ellenőrzése nem segítette elő ennek kibontakozását.” (Kligman 2000:292)

⁷⁶ Cseke ebben az írásában hivatkozik egy szakdolgozatra is, amely e téma magyar kisebbséget érintő vonatkozásaival foglalkozik: Györffy Gábor 2000 *Cenzúrapolitika a XX. században. A romániai magyar sajtó a cenzúra árnyékában*. Bölcsészkarai szakdolgozat, Kolozsvár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, 43. o.

megalakult a művészeket, írókat és újságírókat tömörítő szakszervezet,⁷⁷ amelynek alakuló ülésén az akkori tájékoztatási miniszter üdvözölte – “Sztálin elvtárs csodálatos definícióját” használva – “a lélek mérnökeit”, azaz a közvélemény alakítóit, Groza miniszterelnök pedig “az agymunka proletárijaihoz” címezte üdvözlő beszédét.⁷⁸ A román sajtó irány- és hangadóijává a *Pravda* mintájára megjelentetett *Scântea* vált. Az akkor megjelenő új lapoknak azonban szembe kellett nézniük azzal is, hogy a sajtóban kevés a szakember, főleg a “politikailag” és szakmailag felkészült újságíró.⁷⁹ A cenzúrának így bizonyos esetekben még jótékony hatása is volt, hiszen többek között kijavította a nyelvtani vagy lexikális pontatlanságokat.⁸⁰

A 40-es évek második felétől kezdve az újságírói szakma gyakorlása szigorú politikai feltételekhez volt kötve: a szerkesztőségekben csak azok dolgozhattak, akik vagy részt vettek az illegális kommunista sajtó működtetésében, vagy munkatársai voltak a szovjet sajtónak vagy tevékenykedtek a kommunista párt valamelyik szervében, illetve azok, akiket a Moszkva-barát politikusok eltűrték (Petcu 1999:170). Az újságíró-képzést ebben az időszakban az A.A. Zsdanovról elnevezett pártiskolában, majd pedig a Ștefan Gheorghiu Pártfőiskolában bonyolították. A két intézményt utóbb összevonták, és igazi “zárt univerzumnaként” a politikai kádereképzés bölcsője volt, majd a 60-as évek elején – kissé veszítve korábbi funkciójából – a pártaktivisták továbbképzésére szolgált. Ceaușescu hatalomra kerülése után a Ștefan Gheorghiu Akadémia nevet viselte. Az akadémia megőrizte kizárólagos jogát az újságíró-képzésre, de többek között abban az időben csak itt lehetett doktori címet szerezni szociológiából és politikatudományból. A hallgatók szigorú szelekción estek át, úgynevezett “lojalitás vizsgán” kellett átesniük, és rendelkezniük kellett a megyei pártbizottság vagy a KISZ Központi Bizottságának ajánlásával. Az ide bekerültek mindenképp a rendszer kedvezményezettjeinek számítottak, nemcsak jól felszerelt kollégiumokat és (az ország leszegényedése mellett kiváltságnak számító) jól ellátott menzát,

⁷⁷ Uniunea Sindicatelor de Artiști, Scriitori, Ziariști.

⁷⁸ Petcu 1999:158.

⁷⁹ Az 1946-ban indult *Szakszervezeti Élet* nehézségeiről így vall a lap egykori munkatársa: “Elég nehezen döcögünk, hiszen a szerkesztőség tagjai nem voltak sem újságírók, sem szerkesztők. (...) Volt olyan számunk, amelynek belső kettős oldalát egy-egy üzem önkéntes levelezőinek írásai töltötték meg.” (Szatmári Ilona, *Munkásélet* 1976. december 17., idézi Kuszálík 1996:15). A szerkesztőség az önkéntes levelezőkből remélte, hogy utánpótlását tudja biztosítani, ezért felhívással fordult hozzájuk: “Célunk az, hogy a letehetősebb levelezőinkből újságírók váljanak, a demokratikus sajtó utánpótlásai. Épp ezért arra kérjük levelezőinket, kísérjék figyelemmel, mi az az anyag, amit közlünk, és mi az, amit cikkeiből kivágunk” (Szakszervezeti Élet, 1947. április 13, idézi Kuszálík 1996:16)

⁸⁰ Marian Petcu megszólaltatta az egykori *Scântea* egyik munkatársát, aki felidézte Silviu Brucan (jelenleg politológusként ismert) akkori cenzort, aki állítólag a következőt mondta: “Inkább hagyjunk egy vesszőt az alany és állítmány között, hiszen ezek (az újság olvasói) amúgy sem tudják, hová kell kitenni, és lehet, hogy a nyelvészek sem tudják, ez mindig vitatható, de ez még mindig jobb, mintha kivesszünk egy vesszőt, és olyan politikai marhaság lesz, amit már nem tudunk leállítani.” (Petcu 1999:161)

hanem külföldi szakirodalommal is nagyszerűen ellátott könyvtárat is használhattak. (Tismăneanu 1992:149–154)

1945-től folyamatosan jelentek meg olyan füzetecskék (“brosúrák”), amelyek tartalmazták a betiltott szerzők, könyvek listáját. Míg ebben az évben – a reakciós tartalmú könyvektől való megszabadulás jegyében – “csak” 910 címet tartalmazott (130 román szerző, 631 magyar, 88 olasz, 58 francia), a következő években – az “osztályharc fokozódása” következtében - ez a szám folyamatosan bővült: 1946-ban újabb 2538 cím került “indexre”, 1948-ban már 8.000 címet tartalmaz az aktuális broszúra, 1949-ben maga a betiltásokat tartalmazó kiadvány már 70 oldalas, és közel 2000 szerzőt és több tízezer címet tartalmaz.⁸¹ Az ötvenes évek első felében olyannyira radikális lesz a cenzúra, hogy nemcsak az antikommunista és antimarxista műveket tiltják be, hanem a populáris irodalomhoz tartozó könyveket (a krimiket például), a parajelenségekkel foglalkozó és a vallási tárgyú műveket is. Adrian Marino szerint ez az a pont, amikor a kommunista Romániában gyakorolt cenzúra eléri tetőfokát.⁸² Az RKP “irányvonalának” gyakori változása közepette – ironikus módon – a tiltásokat tartalmazó listák is állandó cenzúrázásnak voltak kitéve, az egykori “főcenzorok” (a kommunista párt korábbi vezérkara: Gh. Gheorghiu Dej, Ana Pauker stb.), avagy a párt hivatalos sajtóorgánumának (*Scânteia*) korábbi évjáratái is tiltás alá esnek. A tiltásokat tartalmazó – mai kifejezéssel élve – “adatbázis frissítésének” egy másik fontos szempontja a szerzők “holléte” volt: azok a szerzők, akik elhagyták vagy akiket kiutasítottak az országból, szintén

⁸¹ Íme néhány szerző a világirodalomból: André Gide, Graham Greene, Ernst Hemingway, Aldous Huxley, Erich Kästner, Rudyard Kipling, D.H. Lawrence, Margaret Mitchell. (Ficeac 1999:38)

⁸² A kor szellemét idézendő már már paródiába illő, ám levéltári kutatás alapján alátámasztott eset: 1952 májusában az aradi cenzori “kollektíva” (értsd: munkaközösség) “az éberség fokozása és az ellenőrző munka felelőségének növelése és tudatosítása érdekében” egy éves időtartamú szocialista versenyre szólítja fel a nagyváradi, temesvári, krajovai kollégákat. Az év folyamán, a győztes kollektíva kikiáltása előtt, háromszor összesítenék a részeredményeket (érdemes a dátumokra is figyelni): augusztus 23-án, november 7-én, december 30-án. De hogyan is bonyolítanák le e szocialista vetélkedőt? A hitelesség kedvéért hosszasan idézünk az eredeti dokumentumból: “(...) A vetélkedő a következő területeken és módon zajlana: 1. <<Jelentessük meg hibátlanul az újságokat!>> jelszó jegyében, a helyi lapok ellenőrzése; 2. Az időszakos kiadványok ellenőrzése; 3. Nyomdák: annak ellenőrzése, hogy egyetlen kiadvány se jelenjen meg előzetes jóváhagyás (az eredetiben: ‘Bun de imprimat’) nélkül; 4. A rádióadók programjának ellenőrzése (...); 5. Magán könyvesboltok ellenőrzése (...); 6. Mozi és színházplakátok ellenőrzése; 7. A kereskedelmi forgalom ellenőrzése (...); 8. A munkatervbe foglalt feladatok maradéktalan és határidőre befejezett teljesítése; 9. Politikai és szakmai tájékozottság egyéni tanulás általi szélesítése. 10. Havonta kétszer írásos tapasztalatsere szervezése. A vetélkedőn a következő pontozási rendszert használjuk: újság hiba nélküli megjelenése: plusz 1 pont; egy helyesírási hiba, amely nem okoz ugyanakkor politikai jellegű hibát is: mínusz 0,50 pont; politikai jellegű hiba megjelenése: mínusz 5 pont; (...) a nyomdák ellenőrzése során: előzetes engedély nélküli kiadvány azonosítása: mínusz 1-3 pont, annak függvényében, hogy a cenzor milyen súlyosnak ítéli a megjelenést; (...) könyvesboltok ellenőrzése során tiltott vagy nem megfelelő kiadvány beazonosítása: 0,50 pont kiadványonként; (...) a munkatervhez képest történő lemaradás egy nappal: mínusz 0,50 pont, 2 nappal: mínusz 1 pont, három nappal: mínusz 1,5 pont; (...) a politikai tájékozottság növelése területén a tervben szereplő, előírt *Scânteia*-beli cikkeken kívüli írások csoportos megbeszélése plusz 1,50 pont; a tapasztalatsere során az időpontok be nem tartása: mínusz 1 pont (...)”. (Ficeac 1999:75-77)

rákerültek a listára: míg 1983-ban például 36 ilyen szerző volt, 1988-ra számuk már elérte a 152-t (Marino 1997).

A hatvanas évek közepén, végén⁸³ némi lazulás tapasztalható a cenzúra gyakorlása területén, de ez nem jelenti azt, hogy az előzetes cenzúrázás gyakorlata megszűnt volna. Sőt, a megyésítés során megjelent új megyei napi- és hetilapok intenzívebb, „decentralizált” cenzúrárt követeltek: minden lapnál (megyében) általában két cenzor ügyködött, akik rendszeresen megkapták a tiltásokat tartalmazó aktuális bukaresti előírásokat. Petcu e mozzanatban megkülönbözteti az állami és politikai cenzúrárt: míg az előbbi gazdasági, katonai, egyházi információkra vonatkozott, az utóbbi az RKP KB előírásait tartalmazta. A valóságban e kétféle cenzúrázás természetesen összemosódott, és a szerkesztőségeknek előzetes jóváhagyásra el kellett juttatniuk a cenzorokhoz a következő, vagy az azután következő napi írásokat, hogy tudják majd a kért módosításokat elvégezni (Petcu 1993:178).

Az 1974-ben (érdekességképpen: április elsején) megjelent Sajtótörvény szentesítette a cenzúra intézményét, és meghatározta a kiadók, szerkesztők és terjesztők feladatkörét.⁸⁴ Ugyanakkor tíz paragrafusban kijelölte a „tabutémákat”, és azt is leszögezte, hogy ezek megsértéséért a lapok főszerkesztője a felelős, az előírások betartásának ellenőrzésével pedig az ún. Sajtó- és Nyomtatványügyi Bizottságot⁸⁵ ruházta fel. A sajtónak a párt propagandájának szolgálatába való állítását a következő évi RKP program is megerősíti, majd pedig kötelezik a nyilvános információk kezeléséért felelős személyeket (többek között a könyvtárosokat is), hogy hűségeskűt tegyenek a Román Szocialista Köztársaság színe előtt. E lépéssorozatok – a megfélemlítésen túl – egyszersmind nyilvánvalóvá teszik, hogy a sajtó (is) az RKP szerves részének tekintendő.⁸⁶

A cenzorok munkája valóságos munkamegosztás alapján történt: külön „szakemberek” foglalkoztak az írott sajtóval, a rádióműsorokkal, tévéműsorokkal, filmekkel, könyvkiadókkal, színházi és zenei előadásokkal, képzőművészeti kiállításokkal. Ha a cenzúrárt működtető hivatalok alkalmazottai nem rendelkeztek kellő szakismerettel, akkor a szakterület elismert

⁸³ 1965-ben jelent meg az újabb Alkotmány és jutott hatalomra Ceaușescu. Románia nem küld csapatokat Csehszlovákiába (1968).

⁸⁴ „A sajtó rendeltetése állandóan küzdeni az RKP politikájának, a szocialista etika és méltányosság magasztos elveinek valóra váltásáért (...) a sajtó hozzájárul a párt által az életről és a társadalomról vallott tudományos, dialektikus és történelmi materialista felfogás érvényre juttatásához, forradalmi kérlelhetetlenséget tanusít az obskúrus, visszahúzó és embertelen felfogásokkal és álláspontokkal szemben” (*Hivatalos Közlöny*, 1974. április 1.)

⁸⁵ Röviden Sajtóigazgatóságnak nevezték.

⁸⁶ A főszerkesztőkkel folytatott interjúk elemzése során még szó lesz a sajtó-mint-hatalom jelenségéről.

vagy megvesztegethető, zsarolható, egyszersmind megbízható szakértőit kérték fel e munka elvégzésére.⁸⁷ E technikának kettős funkciója volt: egyrészt a cenzúra munkáját „magasabb” (vagy legalábbis egy átlag hivatalnok szintjét meghaladó) színvonalon lehetett elvégezni, másrészt pedig az oszd meg és uralkodj elv érvényesülése alapján az egyes szakmákon, művészeti ágakon belül a céhbelleket egymás ellen fordítva, nagyobb sikerrel lehetett a totális kontroll ideálja felé haladni. Bizonyos helyzetekben ez a szakosodás még további munkamegosztást is feltételezett. A képzőművészeti kiállítások esetében például a megnyitó előtt négytagú bizottság ellenőrizte a helyszínt, illetve a kiállított alkotásokat. Az általános pártkövetelményeknek való megfelelésen kívül, sajátos előírások betartását is ellenőrizték: legfeljebb csak egy aktkép lehetett, nem állíthattak ki vallási tárgyú (templomot, keresztet stb.-t ábrázoló, felhasználó) alkotásokat, sőt, a képek elhelyezése sem történhetett kereszt alakban. A négytagú bizottság tagjai a Művelődési Minisztérium és a Nemzeti Vagyonügynökség egy-egy képviselője, valamint a Szekuritáté két képviselője voltak. A bizottsághoz esetenként más intézményektől is társultak. De miért kellett két ember a Szekuritátétól? Éppen a munkamegosztás céljából: az egyik azt vizsgálta, hogy a kiállított tárgyak, képek hordoznak-e valamilyen, az államfő ellen irányuló jelentést, míg a másik az alkotások külpolitikai üzenetét. (Petcu 1999:180)

A cenzúra működéséhez szükséges munkamegosztás hiányaként is felfoghatjuk azt az esetet, amelyet Lőrincz D. József (2002) ismertet. Lőrincz egy székelyföldi színházi előadás előzetes megtekintést végző, ún. vizionáló bizottságának jegyzőkönyveit elemezve közli, hogy a bizottságban komoly konfliktus támadt: a bizottság egyes tagjai művészeti, esztétikai álláspontból is kifejtették véleményüket, míg mások pusztán csak ideológiai, politikai alapon ítélték meg a művet. A csak ideológiai megítélés nyilván szabad teret engedett volna a művészi szabadságnak, az esztétikai véleménynyilvánítás azonban kihatott a mű egészére, apró részletekre is (díszletek stb.). A konfliktus végül a Szocialista Kultúra és Nevelés Országos Tanácsa egy újabb határozatával megoldódott, ugyanis az kimondta, hogy a bizottságnak kötelessége minden szempontból bírálatokat megfogalmaznia (Lőrincz 2002:242). A minden, akár jelentéktelennek tűnő részletre való odafigyelés a cenzúrákat mindenevővé avanszálja, ám – főképp diktatúrára berendezkedő hatalmi szándékok mellett –

⁸⁷ „A cenzorokat sokszor szűk látókörű bürokratáknak tekintik. Gyakran azok is voltak. Ám a >>sokoldalúan fejlett<< szocializmus (Ceaușescu egyik kedvenc és elcsépett kifejezése) finomítani kívánta a hatalom intézményét, és ezekben a pozíciókban egyre nagyobb számban alkalmazott művelt, cinikus, intelligens embereket. Az intézmény által felhasznált módszerek szintén fejlődtek, és idővel >>összetettebbé<< és >>finomabbá<< váltak. Röviden, aljasabbá.” (Manea 2003:99-100)

ezen nem csodálkozhatunk, hiszen nem csak a cenzúrárt alkalmazó politikáról, hanem a mindenkori politikáról is elmondható, hogy mindenevő. (Becskeházi 1992)

Visszatérve a sajtóra, az egyik legfontosabb eseményt szükséges megemlítenünk: 1977-ben hivatalosan beszüntetik a cenzúrárt.⁸⁸ A már említett Sajtó- és Nyomtatványügyi Bizottságot átszervezik, és felhatalmazzák a sajtóban dolgozóakra vonatkozó összes törvény figyelemmel kísérésének feladatával. Egy év múlva a bizottságot felszámolják, és helyette a megyei pártbizottság aktivistái gyakorolják ezt a feladatkört.

A cenzúra formális felszámolása azonban korántsem jelentette a sajtó szabadságának térnyerését. Valójában az öncenzúra intézményesült, hiszen a korábbi gyakorlattal ellentétben, ezután nem egy egyértelmű külső instancia javaslatait kellett figyelembe venni, hanem egy belső önkontrollon keresztül kellett a szerzőknek gondolataikat átszűrniük. Az előzetes cenzúrárt tehát a hangsúlyosabb önmagával való viaskodás gyakorlata váltotta fel, amit azonban gyakran az utólagos cenzúra egészített ki. Az utólagos (a szöveg, újság megszerkesztése utáni, de mindenképp megjelenés előtti) cenzúrárt különböző fórumok végezték, akik egymást hol túllilicitálva, hol egymásnak ellentmondva fogalmazták meg javaslataikat,⁸⁹ miközben a szerkesztők lassú felőrlődésnek lettek kitéve.⁹⁰

Az öncenzúra a hatalom által felkínált (kötelezővé tett) „keretek” figyelembe vételét feltételezte. Az ideológiai keretek a különböző dokumentumokban és propaganda anyagokban nagyon egyértelműen kodifikálva voltak,⁹¹ az újságíróban pedig kialakult, illetve bensővé vált az igazodás szükségessége. Az alkalmazkodási kényszer a hibázás, tévedés elkerülése miatti félelemből táplálkozott, mondhatni a félelem intézményesült (Ignat 1999). A hatalom célja folyamatosan árnyaltabbá vált: míg a sztálinista időkben arra törekedett, minden eszközzel megakadályozza, hogy a közönség alternatív forrásokhoz hozzáférjen, azaz olyan

⁸⁸ Az eseményt Miruna Runcan a ceausisza reformok „drámai fordulatának” nevezi. (Runcan 2002:114)

⁸⁹ A Korunk ellenőrzése az öncenzúrán kívül a következő szűrőkön esett át: 1. Kolozs megyei Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottság; 2. Kolozs megyei pártbizottság propagandaosztálya; 3. Szocialista Művelődési és Nemzeti Tanács; az RKP KB sajtóosztálya. (Cseke 2003:250)

⁹⁰ Gáll Ernő naplója ékes bizonyítéka annak a folyamatos adok-kapok sorozatszerű harcnak, amit a hetvenes, nyolcvanas években a szerkesztőknek végig kellett járnia az akkori hatalom képviselőivel, és ami egészségi állapotát is kikezdte: “A *dolgok logikájához tartozik*, hogy két héttel ezelőtt az utcán rosszul lettem” (Gáll 2003:119, kiemelés tőlem). Az ő esete nyilván nem egyedülálló.

Itt ragadjuk meg az alkalmat, és megjegyezzük, hogy máig kiaknázatlan terület, nem csak kisebbségi vonatkozásban, hanem általában is, annak vizsgálata, milyen pszichikai és pszichoszomatikus elváltozásokat okozott a totalitárius társadalomban való élés, a hatalmi megtorlások különböző szintű és mértékű napi átélése. Romániai magyar viszonylatban történet egy ilyen feltáró kezdeményezés, ld. Vargha 1995.

⁹¹ Az 1977-es határozatban is, ld. a 60. sz. lábjegyzetet.

információkhoz jusson, amelyek legitimitását megkérdőjelezzik vagy egyáltalán rossz fényben tüntetik fel, a hetvenes, nyolcvanas években az ellenőrzést mindinkább „személyes” szintre igyekezett leszorítani. Az igazodás állandósulásával azonban egyfajta immunizáció is kialakult, a mindennapi munka rutinizálódott és ugyanakkor ritualizálódott is. A rutinizálódás bármilyen munka szükséges velejárója, hiszen ez által lehet az ismétlődő munkák (amilyen például a napilapszerkesztés) (el)várt hatékonyságát biztosítani. Ez viszont nem zárta ki a ritualizációt, a különböző formai jegyek használatát. Másképp fogalmazva, a nyilvánosság reprezentatív volt, hiszen a hatalom jegyeit jelenítette meg, de e jegyek állandó jelenléte inkább közönyt termelt, mintsem a hön óhajtott „új ember” sikeres kialakítását.

A hasonló jellegű információk folyamatos közlése (mint, amilyenek a napi rendszerességgel megjelent Ceaușescu-szövegek avagy a dicsőítését szolgáló ismertetések, tudósítások) éppen a média hatékonyságának, befolyásolási képességének csökkentését eredményezték. A hírek már nem számítottak hírek, hiszen az információérzékenységet a különbözőség, a megkülönböztetés irányítja.⁹² A „keret” elfogadása, öncenzurális magáévá tétele által a tartalom mintegy megszűnik, pontosabban szétválik a szöveg és tartalom, a hangsúly pedig az előbbit megtestesítő „különleges beszédre” (Biró 1998), a kialakult és a valóságot bekebelező, felülíró „bükkfanyelv” fenntartására (Thom 1993), egyfajta orwelli „újbeszél” meghonosítására tevődik. A „keret” primátusa diktált akkor is, amikor a sajtót ellenőrző hivatalos személyek (a cenzorok vagy a szerkesztők, ami – főképp 1977 után – néha ugyanaz) beavatkoztak a szövegekbe, hiszen éppen ezáltal igazították a szövegeket az elvárásokhoz. Az öncenzúra beindulása során a „keret” már maga – a világ aktuális (politikai, ideológiai) dolgaiban automatikusan tájékozódni képes – szerző lett.

Nevezzük e jelenséget „keretizmus”-nak. Az „-izmus” utótag azt sugallja, hogy a keret léte valamilyen ideológiai meghatározottságot feltételez. Az újságíró önmagát, mint a legavatottabb „keretismerőt” határozza meg, helyzettudatából fakadóan pedig e kerethez igazítja cselekvéseit. A keretek kialakításához önmaga is hozzájárul, hiszen éppen a keretek megléte könnyíti mindennapi munkáját. A keretek által vezérelve nem kérdőjelez meg olyan kérdéseket, amelyek a keret egységét megzavarná. Kisebbségi újságíróként a keret a saját etnikai csoport védelmét (is) szolgálja, valamilyen kapcsolatot feltételez közte és képzelt olvasói közösségével. A keret működtetése néha ellentmondásba kerülhet a szakmai érvekkel,

⁹² Vö. Gregory Bateson alaptételével: az információ olyan különb(öz)őség, ami különb(öz)iséget eredményez. (“difference that makes a difference” – idézi Luhmann 1997:91)

vagy a lelkiismerettel, ám mégis folyamatosan fenntartják. Ennek oka részben a munka rutinizáltsága, ám nagyobb részben éppen a keretek által generált kisebbségi sajtóban érvényesülő *agenda setting*. Az újságíró nagyobb valószínűséggel fordul olyan témák irányába, amelyek a munkáját irányító kereteket megerősítik.

A cenzúra „felszámolása” által megerősített öncenzúra a hatalom szempontjából tabunak számító témák bensővé tétele, „keretbe” foglalása által éppen továbbélésükhöz járul hozzá. Egyfajta „szürke nyilvánosság” jön így létre, és itt figyelembe kell venni a „szürke” szó kétértelműségét: ez a nyilvánosság „szürke”, mert a hivatalos témák és stílusok állandó ismétlődése által egyhangú, másrészt azért is „szürke”, mert a lényegesebb mondanivalók a nyomtatott sorok közötti képzel, homályos térben vannak elrejtve. Az újságban megjelenő szövegek mindazonáltal „fogyaszthatók” vagy legalábbis használhatók maradtak, hiszen a lapokat folyamatosan megvásárolták. Az olvasók sosem sztrájkoltak az újsághírek miatt, sőt igyekeztek olyan értelmezéseket adni a különböző híreknek, amelyek által azok beépülhettek mindennapi életvezetésükbe. Ezt a jelenséget Biró A. Zoltán olyan „hallgatóságos társadalmi szerződésként” értelmezi, „amelyet a látszólag egymás ellen, de valójában mindig egymás mellett működő hatalmi világ és mindennapi világ köt egymással. A médiák működése nagyon pontosan mutatja ennek az alkunak legalapvetőbb tulajdonságát: *nem megkötötték, hanem nap, mint nap megkötik*” (Biró 1998:26, kiemelés az eredetiben).

Míg a hatalom (sajtó) és olvasó közötti alku hallgatóságosnak tekinthető, a hatalom és szerző (alkotó) viszonya már korántsem mutatkozott annak. A cenzúra logikájához ugyan óhatatlanul hozzá tartozik a politikai érdekek kiszolgálása, a hatalom és szerző közötti viszony azonban már sokkal interaktívabb volt, és néha már-már partnerivé alakult. Foucault szerint is, a hatalom nem feltétlenül elnyomó, hanem stimuláló instancia, amely arra kényszerít, hogy vedd figyelembe érveit, reagálj kihívásaira, tegyél vallomást céljaidról, gyónd meg bűneidet (Foucault 1995). E kvázi partneri helyzetben a hatalom képviselője és az alattvaló egy sakkjátszmához hasonlóan túl akarnak járni egymás eszén, keresik a másik gyenge pontjait. Az *Ellenpontok* szamizdat lap szerkesztői lebukásának körülményeire visszaemlékezve Szócs Géza is idézi az egykori szekust, aki úgy élte meg az egész ügyet, mint két intelligencia összecsapását.⁹³ A cenzor néha valamifajta normatív recenzióként is működik.

⁹³ „... kétségtelen, hogy az egész vállalkozás nem csak morális és politikai próbatétel volt, és nem csak kalandos történet, hanem megmérettetés és megmérkőzés is; ahogyan Oprea elvtárs helyesen meghatározta utólag: ez két intelligencia összecsapása volt. Az egyikben magukat értette, a másikon bennünket. És úgy gondolta, végeredményben ők nyertek. Hiszen felszámolták az *Ellenpontokat*, semlegesítették a szerkesztőket, letörölték magukról a szakmai

Az előbbieken már hivatkozott Norman Manea román író is beszámol arról, hogy amikor életében egyszer kezébe került a (mindig megkérdőjelezhető) kiadás előtt álló regényéről készült – egyébként államtitoknak minősülő – javaslatokat is tartalmazó cenzori jelentés, megrémült a cenzor felkészültségén, de – mazochista játékosként – a játszmát, a harcot ugyanakkor nem adta föl.⁹⁴

A kommunista, szocialista típusú berendezkedést a nemzeti gondolattal sikeresen ötvöző Ceaușescu számára⁹⁵ az ország nemzeti kisebbségei akadályt jelentettek az egységes nemzetállam projektjének maradéktalan megvalósításában. A hetvenes évektől kezdve például a magyar nyelvű oktatás folyamatosan leépült, a nyolcvanas évek végén már alig indultak magyar nyelvű középiskolai osztályok. Korábban már említettük, hogy ebben az időszakban bizonyos magyar nyelvű lapokat is megszüntettek, 1988-tól – a két világháború közötti, királyi diktatúra gyakorlatát felelevenítve – a magyar helységneveket tilos volt nyomtatásban megjelentetni. A társadalomban halmozódó belső feszültségekért gyakran a magyarokat és néha a zsidókat tették meg bűnbaknak. (Vincze 2003:xxvi) A romániai magyar elit érthető módon érzékenyen, és (ismert kivételektől eltekintve) tehetetlensége tudatában reagált minden, a romániai tilalomrendszeren belül a magyar kisebbséget érintő újabb korlátozásra. Cseke Péter szerint korlátozások a rendszer fennállásáig a következő főbb témákra vonatkoztak: 1. a magyar történelem és az erdélyi magyar múlt forrásvidékeit feltáró közlemények; 2. nemzeti/ nemzetiségi tudatépítő tanulmányok; 3. az erdélyi magyar intézménytörténet, ezen belül pedig legfőképpen az oktatás kérdései; 4. a magyar helységnevek használata; 5. a szimbólumértékű személyiségek identitásörzést sugalló magatartásának felidézése.⁹⁶ (Cseke 2003b:252)

szégyent. Mi pedig úgy gondoltuk, hogy mi nyertünk: mert nemcsak, hogy felhívtuk, világra szóló módon, a figyelmet az erdélyi magyarok helyzetére, hanem még élve is maradtunk” (Szöcs 2000:351)

⁹⁴ “Megrémültem. Igen, egyszerűen megrémültem. Regényemnek azokat a sorait, amelyek a náciizmus és az akkori romániai diktatúra hasonlóságait implikálták, >>megfejtették<<. Igen, megrémültem. Úgy éreztem, hogy bármelyik pillanatban kinyílhat az ajtó és (...) letartóztathatnak. (...) Kétségekkel, félelemmel és undorral vegyes, nehéz napok és éjszakák telnek a harccal, hogy olyan ambivalens megoldást találjon, mely teljesíti ugyan, de egyúttal óvatosan alá is írja a cenzor követeléseit.” (Manea 2003:112)

⁹⁵ A folyamat részletes leírását ld. Verdery 1991. Verdery elutasítja és leegyszerűsítőnek tartja azt a felfogást miszerint a kommunista pártnak azért volt szüksége a nemzeti eszme felhasználására, hogy legitimitását biztosítsa. Könyvében amellel érvel, hogy a nemzet mint szimbólum a politikai harcok célpontjává vált, és az értelmiség egymás közötti, illetve az értelmiség és a hatalom közötti versengések, viták, konfrontációk során kristályosodott ki, hogy ki az igazi definíció birtokosa, egyszersmind, ki ellenőrizheti az ily módon meghatározott nemzetet.

⁹⁶ Meg kell állapítanunk azonban, hogy a cenzúra szövevényes hatásairól, jól megfigyelhetően, a magyar és román szerzők esetében eltérő beszédmód létezik. A magyar szerzők elsősorban a magyar sajtóra vonatkoztatva foglalkoznak a korlátozásokkal, míg a román szerzők jogi rendelkezések felsorolása mellett, politikai történeti szinten mozogva a kommunizmus megszilárdításának részeként tárgyalják (kivételek persze mindkét oldalon akadnak). Cseke Péter például szintén idézi az általunk is használt Petcu-féle adatokat a két világháború sajtópereire vonatkoztatva, de ugyanakkor számon kéri tőle, hogy miért nem foglalkozik behatóbban a magyar kisebbséget ért akkori sérelmekkel. Igen ám, de a többségi érzékenység megmunkálása a magyar gondok román nyelvű – a létező kivételek tisztelete miatt

Amióta létezik cenzúra, kijátszására azóta történnek kísérletek. Borges szerint a cenzúra a metafora szülőanyja.⁹⁷ A romániai cenzúra viszonyai közepette az írók, újságírók egy része a kimondhatatlan kimondhatóságával küszködött. A metaforikus nyelvezet használata, az egyet gondolni és mást írni már-már skizofrén állapotot idézhetett elő, a gondolkodás megkettőzését eredményezhette (Gáll 1995). Az én nyilvános és nem nyilvános Én-ekre bontása egyesek szerint az identitás meghasonulásának jele (Verdery 1996), míg mások ezzel ellentétesen egy – noha nem teljesen koherens, ám mégis – elfogadható identitás mellett érvelnek (Lőrincz 2002:230). E sajtós nyelvezet forgalmazása azonban mindenképp hozzájárult ahhoz, hogy a sajtó legalább a látszatát megőrizze annak, hogy a “valóság tükre”.⁹⁸ Érdekes paradoxon, hogy e valóságigényét éppen ilyen retorikai, poétikai, azaz valóságmegkerülő eszközzel tudta megvalósítani. A cenzúra kijátszása néha kifejezetten technikai leleményességekkel is történhetett: a kötelező cikkek, tanulmányok más betűtípussal való szedése, elkülönített helyre való betördelése, az oldalak külön számozása, a tartalomjegyzékből való kihagyása (Tóth 1997). E technikák alkalmazása mindvégig kompromisszumok, a „valamit valamiért” jegyében zajlott. Ahhoz, hogy egyáltalán megjelenhessen valami, bele kellett menni a hatalom által felkínált játszmahelyzetekbe, együttműködési készséget kellett mutatni. Horváth Andor, *A Hét* egykori szerkesztője egy interjúban kifejti, hogy: „a pártirányítás/ellenőrzés nem főképpen azt jelentette, hogy mit nem szabad megjelentetni, hanem azt, hogy minek a közlése elengedhetetlen ahhoz, hogy a lap – azon a héten és általában – megjelenjék. (...) A szerkesztés igazi drámája nem abból származott, hogy mit nem volt szabad írni/megjelentetni, (...) hanem abból, hogy a családi diktatúra és a személyi kultusz eluralkodásával ők mondták meg hány oldal terjedelmű lesz a születésnap, a kongresszusról készülő összeállítás stb., hovatovább ők szerkesztették a lapot.” (Bányai 2003:22)

is úgynevezett – diskurzusszerű megjelenítését is feltételeznék, ez pedig nem erőssége az erdélyi magyar elitnek. És nem gondoljuk azt, hogy ennek kizárólag csak nyelvi okai lennének, inkább valamiféle kulturális kódoltságról van szó. Mindennek azonban messzebbre mutató következményei is vannak, mint, amit első megközelítésben is gondolnánk. A sajtós, erdélyi gondok meg nem jelenítése románul (vagy angolul) gyakran a Romániával foglalkozó nyugati szerzőkre is kihat (pontosabban, nem hat ki). Csak egy példa. Katherine Verdery *National Ideology Under Socialism* c. híres könyve a Ceaușescu-rendszer kulturális és identitáspolitikájáról egyetlen olyan romániai magyar szerző munkájára sem hivatkozik, amely a magyar kisebbség jogos sérelmeivel foglalkozna. Most itt nem tisztünk eldönteni, hogy ez Verdery elfogultságának köszönhető-e (aki egyébként hivatkozik angol nyelvterületen ismert magyar szerzőkre) avagy annak, hogy ténylegesen nem talált ilyen műveket románul vagy angolul. Ettől függetlenül az mindenképp megállapítható, hogy a használt szakirodalom óhatatlanul kihat a tartalomra, a szóba jöhető tematizálásokra. Talán az ő elemzése is árnyaltabbá válhatott volna, hogyha a román politikai és értelmiségi elit által a “román nemzet” definíciójáért vívott harc során figyelembe vette volna a “magyarok jelenlétét” az országos események alakításában (lásd még az előbbi lábjegyzetet). Ami ténykérdés, hogy mindenféle konfliktust, a legapbróbbnak tűnő személyközi és a bonyolultabb interetnikai konfliktusokat is kommunikációval lehet kezelni.

⁹⁷ Manea 2003:54.

⁹⁸ Az, hogy a sajtó mennyire tükrözi a valóságot, demokratikus „cenzúramentes övezetekben” is kutatandó kérdés.

A fentiek talán érzékeltetik, hogy a hatalom és sajtó viszonylatában a politikai korlátozások számos formát ölthettek, ölthetnek. Az „egyszerű” elnyomástól a hatalommal vívott játszmákban való aktív részvételig, az öncenzúra és metaforikus, ambivalens nyelv használatáig nagyon sok formáját megtalálhatjuk.⁹⁹ E részben azért tartottuk fontosnak a cenzurális gyakorlatok ismertetését, mert tudatában vagyunk, hogy a sajtó befolyásolására tett kísérletek demokratikusnak tartott politikai berendezkedés mellett is előfordulnak. A sajtó sosem tud a politikától független életet élni. Számunkra a következőkben megválaszolendő fő kérdések éppen a jelenlegi romániai magyar sajtónyilvánosság korlátozásaira vonatkoznak, arra, hogy e korlátozások hogyan működnek, illetve hogy az egész kisebbségi sajtó működése milyen hasonlóságokat mutat a korábbi évtizedekben kialakult mechanizmusokkal? Hogyan működik ma a korábban „keretizmusnak” nevezett jelenség? Megmaradtak-e a „keretek”? És ha igen, hogyan mozog ezen belül a mai újságíró?

⁹⁹ A cenzúra különböző típusainak felállítására lásd Petcu 1999, Marino 1997 és Bányai 2003. (Ez utóbbi esetében a már idézett Horváth Andor megkülönbözteti a „pozitív” beleszólást és a „negatív” – elnyomó – cenzúrát)